

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПОЛЕ КОНСТРУКТУ «СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Відомості про автора: *Лукашов Олександр Олександрович* – кандидат економічних наук, здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля.

У статті розкрито концептуальне поле конструкту «соціальна відповідальність». Показано, що під соціальною відповідальністю слід розуміти інтегративну якість особистості, яка визначає її поведінку з урахуванням усвідомлення й ухвалення соціальних і цінностей, здатності оцінювати наслідки і результати власних дій. Відповідальність як багатоаспектне поняття, яке по-різному трактується фахівцями різних наук, може бути охарактеризовано лише на міждисциплінарному рівні. Суспільство та особистість у своєму розвитку перебувають у діалектичній єдності та взаємодіють через опосередковану діяльність людини, основою якої є взаємна відповідальність. Соціальна відповідальність органічно включена у всю сукупність різноманітних відносин особистості та суспільства, у всі сфери життєдіяльності людей, у всі форми суспільної індивідуальної свідомості. Структура соціальної відповідальності має складний та багатоплановий характер і представляється як взаємозв'язок когнітивного, мотиваційного та діяльнісного компонентів. Соціальну відповідальність можна характеризувати з різних позицій як: зовнішню, внутрішню, індивідуальну, колективну відповідальність залежно від суб'єкта відповідальних дій. У індивіда соціальна відповідальність формується як результат тих зовнішніх вимог, які до нього пред'являє суспільство, група, колектив. Сприйняті індивідом, вони стають внутрішньою основою мотивації його соціально відповідальної поведінки, регулятором якого є сумління.

Інтегруючись один з одним, вони утворюють нове у змістовному та структурному плані поняття «соціальна відповідальність», яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезоврівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства загалом (мегарівень).

Усі структурні елементи соціальної відповідальності перебувають між собою у складному та суперечливому діалектичному зв'язку. Регулювання діяльності суб'єкта через механізм соціальної відповідальності здійснюється різними шляхами: обмеження, припинення соціально-негативної поведінки; стимулювання соціально-позитивної поведінки; мотивування творчо перетворюючої поведінки.

Ключові слова: особистість, відповідальність, соціальна відповідальність, формування соціальної відповідальності.

Постановка проблеми. Наразі відбулися суттєві зміни у житті суспільства, усі сфери життя якого (політична, економічна, соціальна) в умовах нестабільності та різноманіття вибору ставлять сучасну людину перед необхідністю виявляти проблеми, адекватно реагувати на них, приймати самостійні рішення в умовах невизначеності і нести за них матеріальну та моральну відповідальність.

У змінених соціально-економічних умовах постає необхідність змістити акценти на розвиток самостійності, соціальної відповідальності, мобільності, компетентності особистості. Необхідним є також подальший пошук засобів формування та розвитку соціальної відповідальності, етичних орієнтирів і цінностей особистості.

У сучасних філософських, соціологічних, психолого-педагогічних концепціях ролі соціальної відповідальності, її місце у світі приділяється велика увага.

У наукових дослідженнях існують різні теоретико-методологічні підходи до розробки поняття «відповідальність» та визначення конструкту «соціальна відповідальність».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз досліджень у галузі гуманітарних наук (Ч. Беккарія, Р. Селман, С. Смайлс, Р. Дж. Спейді, Ф. Франкл та ін.) дозволяє зробити висновок про те, що «відповідальність» і «соціальна відповідальність» – явища складні, багатоаспектні і можуть бути охарактеризовані тільки на міждисциплінарному рівні.

З позицій сучасної англійської мови С. Кові [6] розглядає відповідальність (responsibility) як «відповідь – здатність», де response – відповідь, ability – здатність обирати відповідь.

Неоднозначність розуміння категорії відповідальності (як і будь-якої іншої) можна пояснити поліфункціональністю мови, що обертається її суперечливістю.

Представники лінгвістичного аналізу, аналітичної філософії, загальної семантики, логічного позитивізму та інші намагаються вирішити у своїх навчаннях проблему справжнього пізнання мови, вирішити проблему неоднозначності, амбівалентності її тлумачення. Найбільша суперечність визначається зв'язком мови зі структурою мислення, з одного боку, та ситуаціями життя – з іншого.

Зв'язок мови зі структурою мислення проявляється у формуванні судження (пропозиції), а зв'язок із ситуаціями життя та психологією людини – у формуванні пропозиційних установок, тобто комунікативних цілей. Мова постійно балансує між упорядкованістю мислення та невпорядкованістю внутрішніх станів людини та життєвих ситуацій. Людина виробляє певні конвенції та стратегії, які допомагають здійснювати координацію внутрішніх складових особистості, насамперед, модусу, що виражає ставлення судження до дійсності, та самого судження. Особлива складність цього проявляється у галузі культури, основу якої становить набір загальнолюдських світоглядних понять, що визначають «практичну філософію» людини. Це, перш за все, поняття істини, правди та брехні, свободи та відповідальності, долі та провини, гріха та чесноти тощо.

Етимологія слів, коло їх сполучуваності, типові синтаксичні позиції, семантичні поля, образні асоціації, метафорика – все це створює для кожного поняття свою «мову», що надає можливість реконструювати концепт і визначити його місце у повсякденній свідомості людини.

Мета статті – розкрити концептуальне поле конструкту «соціальна відповідальність».

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Концептуальне поле конструкту «соціальна відповідальність» дуже широке, що дозволяє, з одного боку, всебічно вивчити данне поняття, а з іншого, – вивчити його як певну характеристику особистості.

Використання поняття «відповідальність», як і будь-якого іншого, завжди звернене до адресата і розраховане на сприйняття його іншою людиною. Воно завжди семіотичне, тобто підлягає інтерпретації. Воно входить у контекст ментальної діяльності, у якій отримує функціональні характеристики, стаючи аксіомами, тезами, гіпотезами, аргументами тощо.

Неоднозначність інтерпретації поняття відповідальності не є проблемою з позицій лінгвістичного аналізу. Значення слова – це ще не реальна сутність і не абстрактний об'єкт, заданий у мові формалізованій семантики, а той чи інший спосіб вживання слова у певному контексті. Лінгвістичні аналітики визнають, що кількість контекстів, у яких використовується будь-яке поняття, по суті, неоглядне. І це означає, що для більшості слів актуально використовуваної, повсякденної мови неможливо дати будь-які загальні дефініції.

У філософії розуміння категорії «відповідальність» відбиває об'єктивний, історично конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством. «Відповідальність» виражає соціальне та морально-правове ставлення особистості до суспільства, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку та дотриманням правових норм.

Різні аспекти відповідальності розглядалися ще філософами Стародавнього світу. Наприклад, давньокитайський мислитель Конфуцій (Кун Фу-Цзи) розглядав це поняття як вихідне, що сприяє встановленню порядку. Вивченню відповідальності приділялася увага у творах античних філософів Платона та Аристотеля. «Категорія» у перекладі з грецької означає «висловлювання» або «ознака». У філософії Платона стверджувалося, що порочна душа «блукає... – одна у будь-якій нужді і утиску... А душі, які провели своє життя в чистоті та помірності, знаходять і супутників, і вожатих серед богів...».

Аристотель розглядав поняття відповідальності у взаємозв'язку зі свободою волі та свободою вибору, порушував питання про відповідальність за вчинки, вчинені через незнання, коли неможливо передбачати результати своїх дій.

Теоретичне обґрунтування поняття отримало в західноєвропейській філософії XVII-XVIII ст. у роботах Т. Гоббса, Дж. Локка, Д. Юма [3]. Т. Гоббс, наприклад, розмірковуючи про обмеження природних прав цивільного права, говорив про відповідальність громадян за недотримання

ними законів. Громадська влада, у Т. Гоббса, наділялася реальною силою та повноваженнями керувати іншими людьми: «Відрікаюся від свого права володіти собою і віддаю це право такому чоловікові або таким зборам чоловіків. Якщо ти так само віддаси їм своє право і так само, як я, уповноважиш їх на все і визнаєш їхні дії своїми ... ». Дж. Локк розглядав відповідальність особистості та суспільства як природний їх стан. Це стан свободи, але не стан свавілля. Хоча людина в цьому стані має неконтрольовану свободу робити з собою та зі своїм майном усе, що завгодно, вона, однак, не має свободи занепасти себе або якусь істоту.

Значну увагу проблемі відповідальності приділяв німецький філософ І. Кант, ґрунтуючись на уявленнях про переваги людської особистості. Розум, за І. Кантом, встановлює загальне законодавство «не в силу якої-небудь практичної спонукальної причини і не заради майбутньої вигоди, а виходячи з ідеї гідності розумної істоти, яка кориться тільки тому закону, який вона в той же час собі дає». Свобода, у І. Канта, є право коритися тим законом, з якими згоден.

Проблемі відповідальності приділяли увагу такі мислителі, як К. Гельвецій, Д. Дідро та ін. Причини зростаючої злочинності вони бачили у соціальній невлаштованості суспільства, поганому вихованні та пропонували законодавцям пом'якшити репресії, приділити більше уваги запобіжним заходам.

Про причини злочинності та роль відповідальності розмірковували також соціалісти-утопісти. Т. Мор бачив вихід у перебудові суспільства на соціалістичних засадах. А. Сен-Сімон, Ш. Фур'є стверджували, що злочинність корениться в самій природі приватновласницького суспільства. На таких позиціях стояв і Р. Оуен.

В. Франкл [2] бачить духовність, свободу та відповідальність – як три екзистенціали людського існування. Вони не просто характеризують людське буття як буття саме людини, скоріше навіть конструюють її в цій якості. Духовність – це не просто його характеристика, а особливість, що конструє. Свобода розглядається по відношенню до трьох речей:

- до потягів (людина має потяги, але потяги не володіють нею);
- до спадковості (людина має свободу по відношенню до своїх завдатків);
- до середовища (що стосується середовища, то і тут виявляється, що воно не визначає людину. Вплив середовища більше залежить від того, що людина з нею робить, як вона до неї ставиться).

У сучасній енциклопедичній літературі часто зустрічається цей термін.

Словник з етики визначає відповідальність як категорію, що характеризує особистість з погляду виконання нею моральних вимог, які пред'являються суспільством, що виражає ступінь участі особистості у вдосконаленні суспільних відносин. Р. Дж. Спейді та С. Х. Белл [1] розуміють відповідальність як процес управління, який властивий усім і який необов'язково належить призначеним керівникам, як прийнято вважати. Людина несе відповідальність за насолоду та цінність, потяг та зміст; несе відповідальність перед своєю совістю та перед надособистістю, в яку перероджується совість.

З погляду криміналістичного підходу Ч. Беккарія бачить соціальну відповідальність як юридичне явище.

Значення слова «відповідальність» дуже багатогранне. Як правило, найчастіше воно використовується у поєднанні з поняттями, що уточнюють характер відповідальності або її належність якомусь суб'єкту відповідальності – особистості чи групі.

Ж.-Л. Нансі та інші дослідники використовують такі поняття, як внутрішня та зовнішня відповідальність, індивідуальна та групова, ретроспективна та перспективна, адміністративна та цивільна, дисциплінарна, кримінальна, матеріальна та ін., і називають це видами або типами відповідальності. Стосовно поняття «відповідальність» це переконливо доводять результати конкретних емпіричних досліджень. Ж.-Л. Нансі вказує на те, що в стародавньому, основному своєму значенні відповідальності використовувалося слово «prudence». Воно розумілося як ступінь покладеної відповідальності за скоєне, як міра покарання і розглядалося у моральному, юридичному та політичному сенсі. Крім цього, відповідальність, зазвичай, пов'язана зі значеннями причини та контролю, оскільки існує взаємозалежність ситуації та відповідної поведінки людини.

Філософи, лінгвісти та інші дослідники мови приходять до висновку про неможливість знайти єдиний філософський зміст у його вивченні, що призводить до можливості та неминучості різного розуміння фактів мови, різного осмислення того, що ж вважати справжнім, а не уявним значенням того чи іншого слова. Відповісти, дати відповідь, відгукнутися, звітувати про свою діяльність. Понести ж відповідальність – означає понести покарання за свої вчинки.

З різних синтаксичних контекстів, у яких ми знаходимо слово «відповідальність», випливає, що це щось, що існує незалежно від нас, що ми сприймаємо, відчуваємо як певну вимогу, заклик, обов'язок, ношу. І водночас, це щось залежить від нас. Ми беремо на себе, несемо відповідальність чи прагнемо уникнути її. На когось вона навалюється як тяжкий тягар. Хтось намагається позбутися, скинути з себе цей обов'язок і не почути заклику до відповідальності.

Істотну роль відіграє поняття соціальної відповідальності в юриспруденції, де воно зіставляється з цивільною відповідальністю як однією з категорій цивільного права, яка розуміється як встановлені юридичні наслідки невиконання або неналежного виконання особами передбачених законом обов'язків.

Соціально-економічний розвиток суспільства визначається об'єктивними законами. Їх не можна ні скасувати, ні виправити. Тому всякі спроби людської діяльності без урахування рівня матеріальної та духовної зрілості суспільства приречені на невдачу і викликають лише витрати як економічного, так і політичного характеру. Необхідним елементом соціального регулювання та контролю поведінки людей у суспільстві є соціальна відповідальність. Соціальна відповідальність виникає тоді, коли поведінка людини має суспільне значення та регулюється соціальними нормами. Регулювати поведінку людей можливо і необхідно лише за умови

відносної свободи людських дій, сутність якої полягає у здатності людини обирати свою лінію поведінки, самостійно визначати спрямованість своїх вчинків.

Певні соціальні норми висловлюють необхідні вимоги, що пред'являються суспільством, державою, колективом до своїх членів, поводитися певним чином, відповідно до інтересів даних соціальних утворень.

У сфері правового регулювання, у правовій науці, юридичній практиці термін «відповідальність» використовується для показника тісно пов'язаних, але різних юридичних явищ, визначення різних аспектів відносин учасників правового життя між собою. Хотілося б відзначити, що в останні роки намітилося прагнення розуміти юридичну відповідальність широко: це й усвідомлення своєї поведінки у правовій сфері, її наслідків та соціальної значущості (почуття обов'язку); це і суспільні відносини, що характеризують взаємозв'язок, взаємозалежність індивіда та суспільства; це обов'язок суб'єкта права діяти в рамках правових розпоряджень. Прагнення розглядати юридичну відповідальність з широких позицій породило її класифікацію на два види – позитивну, перспективну (за майбутні дії) та ретроспективну (за дії вже вчинені).

Під перспективною (позитивною) соціальною відповідальністю розуміють правильне активно-свідоме виконання людиною своїх соціальних обов'язків, зумовлених необхідністю дотримання суспільних інтересів. У разі порушення правових норм відповідальність допускається у вигляді державного примусу чи громадського впливу. Причому тривалість правової відповідальності обмежується періодом, чітко вказаним у законі. Отже, відповідальність у цьому трактуванні дуже близька за змістом до поняття «обов'язок».

Соціальна відповідальність у її позитивному значенні може бути порушена свідомо, унаслідок чого настає ретроспективна відповідальність. Різні погляди на юридичну відповідальність мають право існування, адже вони відбивають реальні суспільні процеси у сфері правового регулювання, складність, багатоаспективність відповідальності як соціально-правового явища. Люди поводяться відповідально, якщо не порушують діючих соціальних норм, з усвідомленням свого громадянського обов'язку та честі виконують відповідні вимоги та дотримуються інтересів суспільства, держави, колективу. Залежно від видів соціальних норм чи сфери соціальної діяльності, соціальна відповідальність поділяється на відповідальність політичну, юридичну, моральну, відповідальність перед громадськими організаціями.

Соціологія є однією з небагатьох областей, яка приділяє найбільшу увагу поняттю «відповідальність». Ця категорія розглядається соціологами як прийняття чи покладання певних зобов'язань на особистість чи групу, пред'явлення вимог до відповідної особистості чи групи. Поняття «соціальна відповідальність» трактується в соціологічній науці як очікування стосовно дій окремих осіб, груп, громадських об'єднань та усвідомлення ними свого обов'язку. Як група може виступати будь-який

колектив чи об'єднання. При цьому відповідальність розглядається на основі соціальних норм і реалізується через форми соціального контролю, через розуміння своєї суспільної ролі діючими суб'єктами. Через це в соціології під структурою відповідальності розуміється взаємозв'язок усвідомлення особистістю свого місця в системі суспільних відносин, необхідності визнавати та дотримуватися встановлених суспільством норм, оцінки своїх вчинків з погляду наслідків для себе та оточуючих, готовність прийняття санкцій у разі допущених порушень.

У «Словнику соціальних наук» Д. Гоулда і В. Колба про відповідальність сказано, що «термін, у його центральному значенні, означає – тримати відповідь за виконання служби, обов'язку». Таким чином, можна говорити про те, що, на відміну від юридичної відповідальності, відповідальність у соціології – це процес покладання та прийняття певних зобов'язань особистістю. Особливість відповідальності як соціального явища у тому, що вона входить у всі види людської діяльності як її якісний показник. Відповідальність присутня у всіх сферах життєдіяльності суспільства: економіці, політиці, праві, моралі, мистецтві тощо. Це один з найважливіших компонентів виробництва та управління, побуту та дозвілля.

Людина як соціальна істота несе відповідальність за свої погляди, ціннісні орієнтації та настанови, за правильне розуміння морального обов'язку, за зміст своїх дій у межах тих можливостей, які обумовлені наявними соціальними відносинами та обставинами. У соціологічних дослідженнях наголос робиться на те, що для соціально відповідальної діяльності, результатом якої є соціальна відповідальність, характерними є зв'язок з розвитком суспільства, сумлінність, чесність, цілеспрямованість. Людина, будучи включеною у таку діяльність, стає носієм соціального життя, джерелом його розвитку, суб'єктом відносин у рамках тієї соціальної групи, до якої вона належить, що сприяє формуванню відповідальних відносин.

Практика людського спілкування вимагає від громадян взаємної відповідальності, в основі якої лежить об'єктивно існуюча взаємозалежність суспільства та особистості.

В економіці поняття відповідальності, зазвичай, розглядається у взаємозв'язку з системою управління та виробництва. Будь-яка спільна праця багатьох людей за будь-якої суспільної форми неможлива без відносин взаємної відповідальності працівників. У відносинах відповідальності у кожному способі виробництва є матеріальний носій, природа якого пов'язана з кооперацією праці. У процесі спільної діяльності вчинки людини набувають суспільно значущого характеру, оскільки вони мають певні наслідки як для суб'єкта, який зробив ці вчинки, так й інших людей, для соціальної спільності загалом. Водночас, більшість керівників підприємств відзначають недостатній рівень своїх знань про форми, методи та засоби соціальної відповідальності підприємств, не розуміють того, що соціальна відповідальність бізнесу виражається через їхню особистісно-ціннісну позицію та цільову установку, які виявляються в соціальній активності, самооцінці, самореалізації, визнанні суспільних вимог.

Дійсно, в процесі спільної трудової діяльності людей вчинки, дії людини набувають суспільно значущого характеру, оскільки вони несуть певні наслідки не тільки для суб'єкта, який вчинив ці дії, але і для інших людей, для соціальної спільності в цілому. У психології відповідальність сприймається як концентрований контроль за діяльністю індивіда відповідно до критеріїв виконання ним нормативів. Відповідальність тут розуміється як спостереження за соціальною поведінкою та її оцінка.

З позиції психологічної науки відповідальність розглядається або як окрема психологічна категорія, основою якої є особистісна риса, або як різні категорії – почуття відповідальності, характеристики особистості, здатності відповідати, готовності (установки) до відповіді, риси характеру та ін. Більшість дослідників співвідносять відповідальність з рисою особистості.

У роботах Е. Дюркгейма підкреслюється вирішальна роль розвитку особистісних якостей і відповідальності індивіда соціального чинника, основу якого становлять колективні уявлення більшості людей. «У кожному з нас, – пише Е. Дюркгейм, – є дві істоти, які, залишаючись нерозлучними в абстракції, не перестають бути відмінними. Одна істота складається з усіх розумових станів, які стосуються лише нас і подій нашого особистого життя. Це те, що можна було б назвати індивідуальним Я. Інше являє собою систему поглядів, почуттів, звичок, які виражають у нас не нашу особу, але групу чи різні групи, частиною яких ми є; такі релігійні вірування, моральні вірування та практики, національні та професійні традиції, різноманітні колективні погляди. Їх сукупність становить соціальна істота, соціальне Я. Сформувані у кожному з нас цю істоту – мета виховання.

У педагогіці відповідальність сприймається як моральна якість особистості і категорія етики, що відбиває здатність людини відповідати за вчинки, можливість суспільства піддавати ці дії моральній оцінці, а соціальна відповідальність інтерпретується як набута особистістю здатність аналізувати власні та чужі вчинки і дії з допомогою психолого-педагогічного інструментарію.

Проблеми формування особистості та соціального розвитку були розроблені Ж. Піаже, Р. Селманом, Л. Колбергом. Відповідно до концепції Ж. Піаже, навички мисленнєвої діяльності набуваються природним чином – у міру того, як відбувається загальний розвиток дитячого організму і розширюються горизонти світу, що вивчається дитиною. Значну частину активності дітей посідають ігри, які вчений розглядав як неодмінний компонент їх важливої роботи з дослідження навколишніх об'єктів – людей, явищ, предметів. Він вважав, що така форма навчання (за його термінологією, «навчання в процесі діяльності») необхідна для нормального розумового розвитку дитини та успішного процесу її дорослішання. За Ж. Піаже, людина у своєму розумовому розвитку проходить чотири великі періоди:

- 1) чуттєво-руховий (сенсомоторний) – від народження до двох років;
- 2) дооператорний – від двох до семи років;
- 3) період конкретного мислення – від семи до одинадцяти років;

4) період формально-логічного, абстрактного мислення – від 11-12 до 18 років і далі.

Усі діти проходять ці періоди, але з деякими відмінностями. Ж. Піаже порівняно мало досліджував проблеми соціального та емоційного розвитку, формування особистості, індивідуальних відмінностей дітей, а головним чином зосередився на поясненні розумового (інтелектуального) розвитку.

Новим та перспективним напрямом у психології розвитку є розробка проблем формування так званого соціального інтелекту, який забезпечує людині пізнання та орієнтацію у соціальній дійсності.

Р. Селман [5] зробив великий внесок у розробку питання соціальної відповідальності і це пов'язано з введенням поняття соціального інтелекту. Він розуміється як той «інструмент» психіки, який забезпечує людині орієнтацію у соціальній дійсності. З розвитком соціального інтелекту орієнтація на зовнішні, неіснуючі, суто поведінкові характеристики вчинків змінюється орієнтацією на внутрішні, не завжди усвідомлювані мотиви вчинків.

Р. Селман виділяє п'ять основних етапів розвитку соціального інтелекту:

1. Досоціальна стадія, де людина не розрізняє внутрішні, психологічні і зовнішні, фізичні принципи поведінки.

2. Стадія диференціації зовнішнього та внутрішнього світу змінюється стадією узгодження різних точок зору, намірів, дій.

3. Людина намагається зайняти позицію іншої людини і пропонує партнеру приміряти свою позицію.

4. Розуміння взаємозалежності, взаємозумовленості різних, протилежних цілей поведінки окремих людей, уявлення про людську взаємодію структурується.

5. Усвідомлення різних рівнів людської близькості та вміння, чи здатність вчитися побудові відносин на різних рівнях близькості.

Таблиця 1

Стадії розвитку соціального інтелекту

Характеристика відносин	Сфери соціальної взаємодії			
	Розуміння себе	Близькі дружні стосунки	Відносини у групі однолітків	Відносини з батьками
Егоцентризм	Недиференційована психологічна цілісність	Випадкові, нестійкі ігрові контакти	Зовнішньо-тілесні зв'язки	Прагматизм
Суб'єктивність	Виділення своїх намірів, почуттів, думок	Однобічна допомога	Несиметричні відносини	Авторитарність
Рефлексивність	Само-пізнання	Співпраця	Партнерство	Емоційне порозуміння

Взаємність	Стійка само-ідетичність	Взаємний обмін особистісно значущими змістами	Гомогенна група	Особиста відповідальність
Глибина	Інтегрована система різних «Я-станів»	Добровільна взаємозалежність самостійних особистостей	Плюралістична організація	Особиста відповідальність

Стосовно формування соціальної відповідальності в англomовних країнах (зокрема, у Великій Британії), то цей процес закладено у саму систему освіти.

У дослідженнях S. Harris, C. Nighthoe, M. Witt [6] висловлено думку про те, що вся система англійського навчання та виховання спрямована на те, щоб людина відчувала себе відповідальною за свої дії. Тому виховання соціально відповідального ставлення до оточуючого та себе поставлено у ранг державної політики і виступає пріоритетом освіти.

Дослідники (C. Beard, E. Kirn, D. K. Stevenson, M. Zuerske) [4; 7] вважають, що саме американська нація володіє вищою мірою відповідальності, реалістичності, практичності, готовності до партнерства. Всі ці якості сформувалися за таких умов:

- 1) відсутність підтримки з боку будь-кого;
- 2) існування протікало за умов конкуренції;
- 3) повна свобода дій та відповідальність за результат;
- 4) висока ефективність діяльності;
- 5) запозичення економічних досягнень;
- 6) досвід життя Англії було перенесено на континент.

Таким чином, американська історіографія бачить шляхи формування соціальної відповідальності як включення особистості до складних умов існування.

Соціальна відповідальність – показник соціальної зрілості особистості і є її інтегральною характеристикою, що визначає поведінку людини на основі усвідомлення залежності діяльності від загальноприйнятих цілей та цінностей.

Соціальна відповідальність є показником розвитку особистості, критерієм її соціальної зрілості, що виявляється у потребі і самореалізації себе у суспільстві.

На підставі аналізу робіт вітчизняних дослідників уточнено поняття соціальної відповідальності як інтегративної якості особистості, що визначає її поведінку на основі усвідомлення та прийняття соціальних норм та цінностей, здатності оцінювати наслідки та результати власних дій.

Структуру соціальної відповідальності визначено як сукупність трьох компонентів (табл. 2).

Когнітивний компонент – це система засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, про сутність прав та обов’язків, про норми та правила поведінки людини в соціумі, про способи регулювання відносин між суспільством та індивідумом. Основа когнітивного компонента – науковий світогляд, який активно формується у студентському віці.

Мотиваційний компонент включає мотиви соціально відповідальної поведінки. Так, у студентському віці відбувається якісний стрибок у розвитку самосвідомості. На перший план виступає усвідомлення свого місця у суспільстві, відповідальність за свою поведінку. Формуються мотиви суспільно значущої діяльності, моральні устремління у реалізації відповідальних вчинків, спонукання свідомо регулювати свою діяльність у соціально-професійному співтоваристві.

Діяльнісний компонент реалізується у готовності студента здійснювати усвідомлений вибір лінії поведінки, приймати рішення, оцінювати їх наслідки, визначати необхідні обмеження у поведінці на основі сформованого світогляду та розвинутої самосвідомості.

Таблиця 2

Структура соціальної відповідальності		
Компоненти соціальної відповідальності		
Когнітивний компонент	Мотиваційний компонент	Діяльнісний компонент
Система засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, про сутність прав і обов’язків, про норми і правила поведінки людини в соціумі, про способи регулювання відносин між суспільством та індивідумом	Мотиви соціально відповідальної поведінки, моральні устремління реалізації відповідальних вчинків, спонукання свідомо регулювати свою діяльність у соціально професійному суспільстві	Готовність особистості здійснювати усвідомлений вибір певної лінії поведінки, приймати рішення, оцінювати їх наслідки, визначити необхідні обмеження у поведінці на основі сформованого світогляду та розвинутої самосвідомості

Функціональна структура соціальної відповідальності представлена у табл. 3.

Соціальна відповідальність виконує різноманітні функції:

- 1) ціннісно-орієнтовну (смыслоутворюючу) – орієнтує в нормах, цінностях, у традиціях даного суспільства;
- 2) нормативно-регулюючу – виражає моральні відносини, комплекс моральних вимог та способів регуляції поведінки у даному співтоваристві;
- 3) перетворюючу (координуючу) – сприяє перетворенню наявних знань на переконання, систему поглядів світ навколо себе, себе і своє місце у світі.

Функціональна структура соціальної відповідальності

Компоненти	Основні функції	Результати функціонування	Емпіричні показники	Якісні показники
Когнітивний	Смислоутворююча	Ціннісні установки та орієнтації	Знання про соціальну відповідальність	Рівень засвоєння знань
Мотиваційний	Нормативно-регулююча	Особистісне ставлення до відповідальності та її прийняття	Оціночні судження та думки	Рівень мотивації
Діяльнісний	Перетворювальна	Відповідальний характер дій	Поведінкові позиції та рішення	Рівень характеру діяльності

Як ставлення суб'єкта до своєї життєдіяльності в єдності з її умовами соціальна відповідальність не проявляється у «чистому вигляді», вона проявляється через позитивну активну життєву позицію та диспозицію (здатність здійснювати зміни). Ставлення до праці, до власності, ставлення до норм (дисциплін), до вимог суспільства (для особистості) та ставлення до вимог особистості (для суспільства) тощо – все це умови власної життєдіяльності.

Головний соціальний смисл відповідальності у суспільстві не в тому, щоб утримати будь-кого від вчинку. Її основне завдання – це функція спонукання до суспільно корисної діяльності у всіх сферах життя, максимальна самовіддача особистості.

Отже, соціальну відповідальність можна характеризувати з різних позицій, як: зовнішню, внутрішню, індивідуальну чи колективну залежно від суб'єкта відповідальних дій.

Інтегруючись один з одним, вони утворюють нове у змістовному та структурному плані поняття «соціальна відповідальність», яка може виявлятися на різних рівнях: особистості (мікрорівень), соціальної групи (мезорівень), конкретного суспільства (макрорівень), людства загалом (мегарівень).

Усі структурні елементи соціальної відповідальності перебувають між собою у складному та суперечливому діалектичному зв'язку. Регулювання діяльності суб'єкта через механізм соціальної відповідальності здійснюється різними шляхами:

- а) обмеження, припинення соціально-негативної поведінки;
- б) стимулювання соціально-позитивної поведінки;
- в) мотивування творчо перетворюючої поведінки.

Формування соціальної відповідальності можна представити як безперервний процес прийняття рішень з урахуванням трьох основних

паралелей: послідовності, тривалості, повторюваності. До властивостей соціальної відповідальності належить соціальна зацікавленість, яка визначається стимулом до праці, зростання професійної кваліфікації, соціальною самосвідомістю особистості чи групи.

Теоретичний аналіз розгляду основних значень поняття «відповідальність», його структурних елементів та функцій дозволяє зробити такі **висновки**:

Яким би багатограним не було тлумачення відповідальності, основною ідеєю всіх його інтерпретацій є «внутрішня готовність відповісти, дати відповідь, відгукнутися»; відповідальність передбачає обов'язкову вимогу чи заклик.

Відповідальність передбачає обов'язкову присутність того, хто відгукнеться, того, хто закликає до відповіді, наявність необхідності такого призову та того, що прийнято називати мірою відповідальності.

Таким чином, ми отримуємо структуру відповідальності, що включає суб'єкта відповідальності, інстанцію, об'єкт відповідальності та санкції (міру відповідальності, впливу – як відповідаємо).

3. Відповідальність передбачає свободу вибору, свободу волі, пов'язану зі змістом життя, долею.

4. Відповідальність – це категорія етики і права, що включає такі ознаки, як чесність, справедливість, точність, надійність, старанність, готовність людини відповідати за свої вчинки. Це почуття обов'язку, совісті, дотримання норм суспільства, принциповість та інші соціально цінні якості.

Таким чином, вивчення проблеми відповідальності в науці показало наступне.

Зарубіжні дослідники у вивченні проблеми соціальної відповідальності демонструють великий діапазон розуміння даного явища. Вони визначають її як один із екзистенціалів людського існування (В. Франкл), результат морального судження, прояв дисципліни (А. Фромм, С.І. Гессен), самодіяльність (С. Смайле), як складову соціального інтелекту (Р. Селман).

Аналогічне різноманіття підходів та суджень спостерігаємо також у трактуваннях вітчизняних дослідників. Соціальну відповідальність розуміють як: показник соціальної зрілості особистості та її інтегральну характеристику, що визначає поведінку людини на основі усвідомлення залежності діяльності від загальноприйнятих цілей та цінностей (Т. Комар); зобов'язання особистості перед суспільством (С. Гарькавець); якісну характеристику ставлення особистості до власного слова, справи та її наслідків, що вибирає у собі почуття обов'язку, надійності (В. Бочелюк); загальний зміст обов'язків і правил, внутрішнє суб'єктне ставлення до них самої особистості, що є важливою формою самосвідомості та саморегуляції (З. Ковальчук).

Під соціальною відповідальністю слід розуміти інтегративну якість особистості, що визначає поведінку людини з урахуванням усвідомлення й ухвалення соціальних і цінностей, здатності оцінювати наслідки і результати власних дій. Відповідальність як багатоаспектне поняття, яке по-різному трактується фахівцями різних наук, може бути охарактеризовано лише на

міждисциплінарному рівні. Суспільство та особистість у своєму розвитку перебувають у діалектичній єдності та взаємодіють через опосередковану діяльність людини, основою якої є взаємна відповідальність.

Соціальна відповідальність органічно включена у всю сукупність різноманітних відносин особистості та суспільства, у всі сфери життєдіяльності людей, у всі форми суспільної індивідуальної свідомості.

Структура соціальної відповідальності має складний та багатоплановий характер і представляється як взаємозв'язок когнітивного, мотиваційного та діяльнісного компонентів.

Соціальну відповідальність можна характеризувати з різних позицій як: зовнішню, внутрішню, індивідуальну, колективну відповідальність залежно від суб'єкта відповідальних дій.

У індивіда соціальна відповідальність формується як результат тих зовнішніх вимог, які до нього пред'являє суспільство, група, колектив. Сприйняті індивідом, вони стають внутрішньою основою мотивації його соціально відповідальної поведінки, регулятором якого є сумління.

Список використаних джерел

1. Спейди Р.Дж., Бэлл С.Х. В поисках просвященного руководства. Цивилизация завтрашнего дня: Новая теория управления в действии. Курск, 1996. Кн. 1. 168 с.
2. Франкл В. Человек в поисках смысла: сборник; пер. с англ. и нем. М.: Прогресс, 1990. 366 с.
3. Юм Д. Трактат о человеческой природе, или Попытка применить основанный на опыте метод рассуждения к моральным предметам. М., 1996. Т. 1. 655 с.
4. Beard C. A basis history of the United States. N.-Y.: Doubleday, Doran, and Company, 1944. 467 p.
5. Selman, R. The growth of interpersonal understanding : developmental and clinical analysis. N.-Y.: Acad.Press, 1980. 343 p.
6. Social Studies: Content and Learning strategies. Teacher's Education. 1993. 115 p.
7. Stevenson D.K. American Life and Institutions. Stuttgart, 1998. 97 p.

Lukashov O.O., Conceptual Field of the Construct «Social Responsibility»

The article reveals the conceptual field of the construct «social responsibility». It is shown that social responsibility should be understood as an integrative quality of a person, which determines his behavior taking into account the awareness and acceptance of social and values, the ability to evaluate the consequences and results of his own actions. Responsibility as a multifaceted concept, which is interpreted differently by specialists of different sciences, can be characterized only at the interdisciplinary level. Society and the individual in their development are in a dialectical unity and interact through the mediated activity of a person, the basis of which is mutual responsibility. Social responsibility is organically included in the whole set of various relationships between the individual and society, in all spheres of people's life, in all forms of social

individual consciousness. The structure of social responsibility has a complex and multifaceted nature and is presented as a relationship of cognitive, motivational and activity components. Social responsibility can be characterized from different positions as: external, internal, individual, collective responsibility depending on the subject of responsible actions. An individual's social responsibility is formed as a result of those external demands that society, group, and collective make of him. Perceived by an individual, they become the internal basis of motivation for his socially responsible behavior, the regulator of which is conscience.

Integrating with each other, they form a new concept of «social responsibility» in terms of content and structure, which can be manifested at different levels: an individual (micro level), a social group (meso level), a specific society (macro level), humanity in general (mega level).

All structural elements of social responsibility are in a complex and contradictory dialectical relationship. Regulation of the subject's activity through the mechanism of social responsibility is carried out in different ways: restriction, termination of socially negative behavior; stimulation of socially positive behavior; motivating creatively transforming behavior.

Key words: *personality, responsibility, social responsibility, formation of social responsibility.*